

De kerk heeft tijdens de bezetting een bijzondere plaats ingenomen. Om te beginnen was bij de kerkgangers de behoefte aan troost en lering veel groter dan voorheen. In het normale vooroorlogse bestaan dier kerkgangers was een breuk gekomen, zij werden geconfronteerd met vijandelijk ingrijpen, met schrijnend onrecht, vaak ook met levensgevaar. Zij hadden hun geloof nodig om in een wereld die van maand tot maand onzekerder en hachelijker werd, staande te blijven. 'Alle vroegere veiligheden', aldus een predikant,

'gingen verloren: wat betekende het dat men altijd fatsoenlijk geleefd had en nimmer met de politie in aanraking was gekomen? . . . Bezit, veiligheid, positie, dat alles kwam op losse schroeven te staan, het werd fictief.

En ons vertrouwen in de mensheid, de drang omhoog te streven, het zoeken naar gerechtigheid, het liep alles vast, men kwam er niet meer uit. Aan eigen kracht liepen we dood en we raakten vertwijfeld omdat we inzagen dat we er met al onze goede bedoelingen en heilige idealen niet komen; we hielden niets over dan de wanhoop – of . . . Christus.¹

Aan die behoefte aan troost en lering kwam de kerk tegemoet. Onder de druk der tijden was bij velen sprake van een verdiept geloofsleven; welke consequenties voor de toekomst daaraan verbonden werden in de Nederlandse Hervormde Kerk, zullen wij in deel 9 schetsen. Hier gaat het niet om wat men in de kerk ging denken omtrent haar plaats in een bevrijd Nederland, maar om de kerk in haar verhouding tot de bezetter.

Over de vraag of de kerk vroeg genoeg, vaak genoeg en klemmend genoeg tot de bezetter gesproken heeft, werd al tijdens de bezetting verschillend gedacht – maar gesproken heeft zij. De betekenis daarvan onderstreepten wij al toen wij in een vroeger hoofdstuk de mandementen van het Episcopaat uit augustus en september '41 behandelden. Er zijn evenwel, neemt men de bezettingstijd als geheel, niet zoveel mandementen en daarmee te vergelijken kanselboodschappen van protestantse kerkgenootschappen geweest. Wat de kerk als kerk was, was zij in de eerste plaats in de dienst op zondag. Welnu, na aarzelingen die wij nog zullen schetsen, weerklonk daar steevast zowel in de katholieke als in de protestantse diensten een gebed voor de koningin. Dàt alleen al! De naam van de vorstin was uit het ganse openbare leven verdwenen, gehoord werd zij door de bezetter en zijn handlangers – en voor haar, voorvechtster van Nederlands bevrijding, werd elke week in de kerken gebeden. Het was een wekelijkse demonstratie tegen de vijand. Binnen het *Reichskommissariat* is dan ook meer dan eens de vraag

¹ J. Gerritsen Jr.: 'Geloof' in *Burgers in bezettingstijd. Balans van het laatst der dagen* (1945), p. 124.